

<https://doi.org/10.62837/2024.10.61>

dos. VƏFA .M. SEYID

Azərbaycan Dillər Universiteti,
R. Behbudov küç., 134, Bakı, Azərbaycan
e-mail: vafaseidova@mail.ru
Mob. tel : +994506804080
<https://orcid.org/0000-0003-0725-0232>

XÜSUSİ ADIN MƏNASI, MƏZMUNU VƏ KONNOTASIYALARI

Xülasə

Məqalədə xüsusi isimlərin konkret mənə daşmadığını nəzərə alaraq, onların mənası, məzmunu və konnotasiyaları onomastika sahəsi ilə məşğul olan dilçilər tərəfindən araşdırılır və bu sahədə müxtəlif mülahizələr irəli sürülür.

Təhlillərin məqsədi uzun müddət mənasız olduğu güman edilən xüsusi ismin diskursda ümumi isimlə eyni şəkildə əhəmiyyətli dərəcədə yer aldığını və mənə daşdığını göstərmək məqsədi daşıyır. Bu zaman iki ziddiyyətli perspektivə yol açılır: mənası olmayan xüsusi adlar nəzəriyyəsi və xüsusi adları semantik cəhətdən “zəngin” kimi təqdim edən müxtəlif nəzəriyyələr.

Bəzi dilçilər qeyd edirlər ki, xüsusi ad, əgər tamamilə mənasız deyilsə, mütləq ümumi ad kimi təsviri mənə daşımır; ona görə də o, nominasiyanın fərdiləşdirilməsi xassəsinə uyğun gələn minimal mənə təqdim edir.

Bəlkilə, ümumi ismin təsviri mənası nəzəriyyələrə uyğun olaraq leksikoqrafik təriflərin köməyi ilə izah edilir və ya zəruri və kifayət qədər strukturalist şərtlərə uyğun olan semalarda ya prototip nümunənin tərkib əlamətlərində tərtib edilir, ya da məntiqi simvollarla rəsmiləşdirilir və s. Xüsusi ismin mənası da bu qayda üçün istisna deyil: xüsusi ismin mənası da semalara və ya əlamətlərə bölünə bilər, lakin birincisi kimi təsviredici deyil, lakin nominativ xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Açar sözlər: konnotasiya, metalingvistika, rekursiya, denominativ mənə, nominasiya, semantika.

SUMMARY

Vafa Seyid

MEANING, CONTENT AND CONNOTATIONS OF A PROPER NAME

Considering that proper nouns do not have a specific meaning, their meaning, content, and connotations are examined by linguists engaged in the field of onomastics, and various considerations are put forward in this field.

The purpose of the analyses is to show that a proper noun, long thought to be meaningless, now occupies a significant place in discourse and carries meaning in the same way as a common noun. This opens the way to two conflicting

perspectives: the theory of meaningfulness of proper names and various theories that present proper names as semantically "rich".

Some linguists note that a proper noun, if not completely meaningless, does not necessarily carry the same descriptive meaning as a common noun; therefore, it presents a minimal meaning consistent with the personalization property of the noun.

Thus, the descriptive meaning of a common noun is explained with the help of lexicographic definitions in accordance with theories, or is formulated in semantics that meet necessary and sufficient structuralist conditions, either in the constituent features of the prototype example, or formalized with logical symbols, etc.

The meaning of a proper noun is no exception to this rule: the meaning of a proper noun can also be divided into *semes* or signs, but they are not descriptive like the first, but have nominative properties.

Keywords: connotation, metalinguistics, recursion, denominative meaning, nomination, semantics.

РЕЗЮМЕ

Вафа Сейид

ЗНАЧЕНИЕ, СОДЕРЖАНИЕ И КОННОТАЦИИ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО

Учитывая, что имена собственные не имеют определенного значения, их значение, содержание и коннотации изучаются лингвистами, работающими в области ономастики, и в этой области выдвигаются различные соображения.

Цель анализа — показать, что имя собственное, долгое время считавшееся бессмысленным, теперь занимает значимое место в дискурсе и несет такое же значение, как и имя нарицательное. Это открывает путь к двум конфликтующим точкам зрения: теории бессмысленных имен собственных и различным теориям, представляющим имена собственные как семантически «богатые». Некоторые лингвисты отмечают, что имя собственное, если оно не полностью бессмысленно, не обязательно несет то же описательное значение, что и нарицательное имя; следовательно, оно имеет минимальное значение, соответствующее свойству персонализации существительного.

Так, описательное значение нарицательного имени поясняется с помощью лексикографических определений в соответствии с теориями, либо формулируется в семантике, отвечающей необходимым и достаточным структуралистским условиям, либо в конститутивных признаках прототипического примера, либо формализуется логическими символами и т. д.

Значение имени собственного не является исключением из этого правила: значение имени собственного также можно разделить на *семы* или признаки, но они не являются описательными, как первые, а обладают номинативными свойствами.

Ключевые слова: коннотация, металингвистика, рекурсия, отыменное значение, номинация, семантика.

Giriş. Əgər xüsusi adın məzmunu nəzəriyyəsi diskursa xüsusi adın mənasının yaradılması anlayışını daxil edirsə, bu mövzuda başqa təkliflər də irəli sürülmüşdür. Bunlar uzun müddət mənasız olduğu güman edilən xüsusi ismin diskursda ümumi isimlə eyni şəkildə əhəmiyyətli dərəcədə yer aldığını göstərmək məqsədi daşıyır. Nəticədə, onlar məzmun anlayışından fərqli olaraq xüsusi adın xüsusi ismin kateqoriyasının əhatə etdiyi konkret mənə daşmadığını nəzərə alaraq onun semik təhlilinə cəhd edirlər. Bundan başqa, Breal tərəfindən irəli sürülmüş xüsusi adların sonsuz mənası ideyasını təqdim edən xüsusi adın mənasının yaranmasının bu perspektivinə ifadə anlayışı uyğun gəlir [1, 350 s.]

Xüsusi adın mənasının yalnız öz referentinin bir və ya bir neçə təsvir xüsusiyyətlərini ehtiva etdiyini hesab edən, diskursda mənanın yaranmasına aid olan müəyyən yanaşmalar xüsusi ismin semik təhlilini aparmağa cəhd etdilər. Lakin nəticələr qənaətbəxş olmadı, çünki, məsələn, Samira, Dalila və Munira xüsusi adları üçün hər hansı bir xüsusi semanı müəyyən etmək mümkün deyil, yalnız ümumi semaları müəyyən etmək mümkündür: /*animé*/, /*humain*/ et /*féminin*/ - canlı/ insan/ və /qadın/.

Bu, açıq-aydın kifayət deyil, çünki bu şərtlər altında bu üç xüsusi isim tam olaraq eyni mənanı ifadə edərdi. G. Kleyberin fikrincə xüsusi adların mənası, onların istinad funksiyası ilə maraqlanmağa başlandığı andan etibarən köklü problem alır. Bir tərəfdən onların öz referentini təsvir etmədiklərini nəzərə alsaq, bütövlükdə semantik məzmundan məhrum olduqlarını düşünürük, digər tərəfdən, əslində heç bir mənə kəsb etmədikləri halda, ayrı-ayrı fərdlərə aid olduqlarını başa düşürük. Bu düşüncələr iki ziddiyyətli perspektivə yol açır: mənası olmayan xüsusi adlar nəzəriyyəsi və xüsusi adları semantik cəhətdən “zəngin” kimi təqdim edən müxtəlif nəzəriyyələr. Buna görə də Kleyber istinadın məntiqi perspektivlərindən qismən ilham aldığı adlandırma predikatı nəzəriyyəsini təklif edir. Çoxlu tənqidlərə məruz qalsa da, o, xüsusi adların mənasına dair linqvistik bir perspektiv təqdim edir ki, bu da əvvəllər heç vaxt görülməmişdir. Bu nəzəriyyə fransız dilşünaslığında dönüş nöqtəsini təşkil edir. Xüsusi adın adlandırma predikatının abbreviaturası kimi nəzərdən keçirilməsi onun mənasına ilk linqvistik yanaşmaların bir hissəsidir. Xüsusi ad, əgər tamamilə mənasız deyilsə, mütləq ümumi ad kimi təsviri mənə daşımır; ona görə də o, nominasiyanın fərdiləşdirilməsi xassəsinə uyğun gələn minimal mənə təqdim edir. Bu mənə spesifikdir və xüsusi adın xüsusi fərdiləşdirici adlandırma imkanları ilə bağlıdır. Beləliklə, Kleyber xüsusi adın mənasını "adlandırılacaq predikatın abbreviaturası/N/ kimi " təhlil edən nəzəriyyəsində xüsusi adların ümumi istifadəsini, eləcə də onların linqvistik işarə kimi statusunu saxlamaqla və istinad tabeliyi qaydasına riayət etməklə, təsviri və tək terminlər kimi istinad qabiliyyətini gözdən keçirir: “ifadələr denotasiyaya malikdir, çünki onlar əlavə mənə kəsb edir”.

Bu baxımdan, Catherine, Eveline, Yasmine və s. kimi təsadüfi götürülmüş hər hansı xüsusi ismin mənası müvafiq olaraq /Caterin/ adlı X, /Evelin/ adlı X, /Yasmin/ adlı X və s. olacaqdır. Adlandırma predikatında /N/ elementi yalnız fonik və ya qrafik formadır, çünki o, artıq hər hansı bir mənaya malik xüsusi ad deyil.

Kleyber qeyd edir ki, “/N/ adlandırılacaq ad predikatı xüsusi adların yeganə semantik məzmununu təşkil edir. Məsələn, Volter xüsusi adının '/Volter/ adlandırılmaqdan başqa mənası olmayacaq. A. Reyin qeyd etdiyi kimi bu mənanın identifikasiya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, o, “təyin edilmiş obyekt haqqında heç nə öyrətmir, hətta yer, heyvan və ya insan olsa belə” [5, 408 s.]

Buna görə də adlandırma predikatı təyin etdiyi obyekti təsvir etmir, sadəcə ona bir ad verir. Bu baxımdan, xüsusi ad ifadə edən və ifadə olunan xüsusiyyətlər ilə təmin olunduğuna görə müəyyən dərəcədə lingvistik işarə statusuna çatırsa, o, ifadə edənin formasına, eləcə də nə adı çəkilən fərdin xüsusiyyətlərinin təsviredicisi, nə də konseptual olmadığı nəzərə alınmaqla, adlandırma xassəsinə malik olmaqla məhdudlaşır. Ad predikatından istifadənin xüsusi adın daşıyıcısı ilə bağlı heç bir dildənkənar bilik tələb etməməsi fikri xüsusi adların məna daşması fikrini gücləndirir. Xüsusi adın predikativ istifadəsi onun özü üçün bir məna nəzərdə tutur; yəni bu istifadədə /N/ adlanan hər hansı bir fərdin N olduğunu bilərək.

Aşağıdakı ifadələrin, məsələn, sinonim kimi qəbul edilməli olduğunu hesab edən xüsusi adın mənasının olmaması və identifikator mənası haqqında tezislərin əksinə olaraq, nominasiyanın predikatı nəzəriyyəsi bunu dəqiq izah etməyə imkan verir ki, bu belə olmaya bilər:

- *Diam's* remporte une Victoire de la musique pour le meilleur album rap de l'année 2004 - Diam's 2004-cü ilin ən yaxşı rep albomu üçün *Victoire de la Musique* mükafatını qazandı.

- *Mélanie Georgiades* remporte une Victoire de la musique pour le meilleur album rap de l'année 2004 - Mélanie Georgiades 2004-cü ilin ən yaxşı rep albomu üçün *Victoire de la Musique* mükafatını qazandı.

Diam və Mélanie Georgiades adlı iki xüsusi ad eyni şəxsə istinad etsə də, bu iki ifadə arasındakı sinonimiya istisna edilir. Əgər eyni fərdə istinad edən iki xüsusi isim həmişə fərqli məna daşıyırsa, bunun səbəbi isimlərin “xüsusi” mənasının fərqli olmasıdır. Bu iki ifadənin tam həqiqi dəyəri yoxdur. Əslində, onların referenti nə olursa olsun, xüsusi adlar sinonimlər olmur : “*Əgər istinad olan iki xüsusi ad həqiqətən sinonimlər olsaydı, onların əvəzlənməsi cümlənin həqiqi dəyərini dəyişmədən mümkün olardı. Lakin biz bunun belə olmadığını gördük. Eyni fərdə aid olub-olmamasından asılı olmayaraq, xüsusi isimlər sinonim deyillər və buna görə də onları tək və eyni morfemin allomorflarını təmsil edən kimi hesab etmək olmaz*” [3, s.386]

Xüsusi adların mənasına diqqəti çəkmək və bu mənanın reallığını nümayiş etdirmək üçün Kleyber təqdim etdikləri anomalionalar və semantik uyğunsuzluqlar səbəbindən əslində qəbul edilməz olan aşağıdakı ifadələri nümunə kimi təqdim edir:

a - *Comment s'appelle Kirk Douglas?* - Kirk Duqlasın adı nədir?

b - *Quel est le nom de Kirk Douglas?* - Kirk Duqlasın adı nədir?

c - *Les Albert n'ont/ne portent généralement pas de nom* - Albertlərin ümumiyyətlə, adı yoxdur.

Həqiqətən də, bu misallarda Kirk Duqlas və Albertin mənasında olan ismi xüsusiyyəti ilə yanaşı çağırılmanın və adın olması açıq-aşkar semantik paradoks yaradır. Aşağıdakı ifadələr vasitəsilə biz görə bilərik ki, nominasiya predikatına uyğun olan məna anlayışı yalnız xüsusi isimlər üçün keçərlidir və ümumi isimlərə şamil edilə bilməz:

En ce début d'été, *Nadine* achève ses préparatifs pour son départ en vacances aux Pays-Bas - Yayın əvvəlində Nadine Hollandiyaya tətillə yola düşmək üçün hazırlıqlarını tamamlayır.

En ce début d'été, *l'université* accueille des professeurs de français venant du monde entier - Yayın əvvəlində Universitet dünyanın hər yerindən fransız dili müəllimlərini qəbul edir. Nadinin mənası /Nadin/ adlı X-dir, universitetin mənası isə /universitet/ deyilən X deyildir. /Nadin/ adlı X və /universitet/ adlı X-də adlandırılacaq ifadənin istifadəsi eyni deyil və fərqli mənalara ehtiva edir. Bu ifadə /universitet/ adlanan X-də metalingvistikdir, çünki dil və nitqə aiddir, halbuki /Nadin/ adlı X də qeyri-metalingvistikdir, dünya və reallığa aid olduğu üçün adi və ya dünyəvidir. Nadin adlanan Nadindən fərqli olaraq universitetə universitet deyilmir; ümumiyyətlə, bir adı varsa və məsələn, Frankofoniya adlanırsa, universitet adı altında toplanan kateqoriyanın bir hissəsidir.

Beləliklə, *adlanmaq* felinin iki istifadəsi ilə *çağırılmaq*, *adı daşımaq*, *adında olmaq* və s. kimi digər ekvivalent ifadələr ümumi adın metalingvistik nominasiyası və xüsusi adın adı nominasiyası (metalingvistik və ya dünyəvi olmayan) olan iki növü ilə fərqləndirilir. Aşağıdakı nümunələr həqiqətən təsdiqləyir ki:

1. Un établissement public d'enseignement supérieur *s'appelle université* - Dövlət ali təhsil müəssisəsi universitet adlanır.

2. (a) Elle *s'appelle Nadine* - Onun adı Nadindir.

(b) Elle *se nomme Nadine* - Onun adı Nadindir.

(c) Elle *porte le nom de Nadine* - Onun adı Nadindir.

1- ci misalda *adlanmaq* metalingvistik əlamət statusuna malikdir, əksinə, 2-ci misallarda *çağırılmaq*, *adlandırılmaq*, *adını daşımaq* ifadələri isə adi işarələr statusuna malikdir. Kleyber "çağırılmaq sözünün, ümumi isimlərə gəldikdə, metalingvistik ifadə, xüsusi adlara gəldikdə isə, qeyri-metalingvistik ifadə olması fikrini qəbul edir. Kiminsə çəkisi, forması, boyu və s. haqqında danışa bildiyimiz kimi, onun adından da adi, yəni qeyri-metalingvistik şəkildə danışa bilərik. Kiminsə

adını soruşmaqla dili öyrənmirik, halbuki üzümləri budamaq üçün istifadə olunan alətin adını soruşsaq, söhbət dil kodundan gedəcək» [4, s. 297]

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, onomastik vahidlərin semantik xüsusiyyətlərini araşdıran bəzi dilçilər (Noailly 1987; Martin 1987 ; Wilmet 1991 ; Jonasson 1994) Kleyberin yuxarıda sadaladığımız fikirləri ilə razılaşırmır. Bunlar arasında referent haqqında təsviri məlumatın olmamasının onun identifikasiyasını qeyri-mümkün edəcəyi fikrini irəli sürən istinad tipli ziddiyyətlər və ya sintaktik tipli - əvəzedici ziddiyyətlər var: xüsusi ismin predikatla əvəz edilməsi nominal qəbuledilməz ifadələr verəcək və ya ilkin mənə və istinadı dəyişdirəcək. Emiliya Hilger “*Seuils internes du nom propre : un point de vue sémantique*” (“Xüsusi adın daxili hədləri: semantik baxış”) məqaləsində yazır: “*Hamıya məlumdur ki, müəllifin özü xüsusi ismin standart prototip istifadəsində təsviri deyil nominativ mənaya malik olduğuna dair öz inamını saxlayaraq (müq. Kleyber 1995-2007-ci illər) bu formuladan imtina etmişdir*” [2, s.79-92] [6]. Bununla belə, adlandırma predikatına qarşı edilən tənqidlərdən ən azı biri etiraza açıqdır. Bu, bəzi opponetlərin müəyyən ifadələrdə xüsusi ismin uyğun olmayan xüsusiyyətini göstərmək üçün ittiham olunan predikatdan törəyən təsviri haşiyə ilə əvəzlənməsindən istifadə etməsi faktıdır. Həqiqətən də nəzərə alsaq ki, dəyişdirilməmiş *Lük* adı hər hansı bir ifadədə “*Luk adlı şəxs*” (təklif olunduğu kimi) ilə əvəz edilə bilər, asanlıqla görmək olar ki, *Lük adlı şəxs sizsinizmi?* ifadəsinə çevrilmiş *Siz Luksunuz?* ifadəsi adlandırmadan təsvirə keçir ki, *mənim adım Lükdür* ifadəsi *Mən Luk adlı şəxsəm* kimi qəbuledilməz bir ifadəyə çevrilir və *Luk, bura gəl!* ifadəsi *Luk adlı şəxs, bura gəl!* ekvivalentinə malik ola bilməz, bu zaman əvəzetmə növü ilə yaranan qeyri-təbii rekursiya (Təsviri eyni qaydanın təkrarlanmasına səbəb olan proses) nəzərə alınmır. Məhz bu növ əvəzetməni qeyri-adekvat hesab edirik. Bunu göstərmək üçün biz üç semantik prinsipə arxalanacağıq: mənanın bir neçə növü var, mənə sözlərdən istifadə etməklə cəlalanır və mənə kodlaşdırılır.

G. Kleyber (1997) tərəfindən irəli sürülən ümumi mənə nəzəriyyəsində sözlərin mənası homojen deyil:

-Xüsusi ismin mənası təsviridir, hədəflənmiş hadisənin sinfini və ya kateqoriyasını təsvir edən elementlərdə izah ediləndir (pişik sintetik olaraq məməlilər sinfinin, pişiklər fəsiləsinin nümayəndəsi, əhliləşdirilmiş, siçan tutan kimi şərh olunur, lüğətçilərin semantik təyinatında mövcuddur);

- Mən/sən əvəzliliklərinin və ya digər deyətklərin mənası təlimat göstəricisidir, çünki onlar referenti təsvir etmədən tapmaq üçün təlimat verirlər. Bu fərq üçüncü mənə növünün, xüsusi ismin denominativ qeyri-təsvirinin qəbulunu qanuniləşdirir. G. Kleyber tərəfindən ümumi və xüsusi ismin predikativ şərhinin uyğunlaşdırılması, əslində, ümumi isim üçün F(X) və xüsusi isim üçün /N/ (X) adlandırılan eyni tiptən olmayan predikatların əsas dəqiqliyi ilə müşayiət olunur: birincisi təsviri və ya şəffafdır, ikincisi bu xüsusiyyətlərin heç birinə malik deyil, çünki o, öz referenti

haqqında heç nə demir, baxmayaraq ki, o, bu adı daşıyır, ona şəxsiyyət verir və onu xüsusi edir. Xüsusi ismin denominativ (ismi) mənasının özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, mən/sən əvəzliliklərinə bənzər bir təlimat məqsədi daşıyır: xüsusi isim xüsusi "adlandırılan"ı axtarmağı göstərir. Onların arasındakı fərq ondadır ki, deytik əvəzliliklər indeksli və ya işarə-refleksiv prosedura başlayır, xüsusi isim isə bu proseduru başlatmır; prinsipcə, xüsusi isim referent olmadıqda da istifadə edilə bilər. Məna hətta semantik tip daxilində də heterojen ola bilər, çünki o, burada, məsələn, təlimat mənasını təsviri elementlə və məkanın mənası ilə birləşdirir. Eynilə, başlıqlar və ya eyni tipli digər identifikasiyaedici adlar da təsviri məna və təlimat mənasını birləşdirir. Bu zaman qeyd etmək olar ki, bu üç məna növü (təsvir, təlimat və adlandırma) dördüncünün müəyyən edilməsi imkanını istisna etmir: məsələn, ilk üçünün elementlərini tapmaq çətin olan rəqəmlərin hansı mənası var?

Nəticə. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sözlərin mənası, ümumiyyətlə, metalingvistik istifadədə sözlərdən istifadə edilərək, bəzən semantik təmsillərin zəifliyi kimi qəbul edilən bir növ dairəvi şəkildə işıqlandırılır. Ümumi ismin təsviri mənası nəzəriyyələrə uyğun olaraq leksikoqrafik təriflərin köməyi ilə izah edilir və ya zəruri və kifayət qədər strukturalist şərtlərə uyğun olan semalarda ya prototip nümunənin tərkib əlamətlərində tərtib edilir, ya da məntiqi simvollarla rəsmiləşdirilir və s. Xüsusi ismin mənası da bu qayda üçün istisna deyil: eynilə ümumi isim "pişik" sözünün mənası kimi, xüsusi isim Lükün mənası da semalara və ya əlamətlərə bölünə bilər, lakin birincisi kimi təsviredici deyil, müq. [+heyvan] [+ətyeyən] və s., lakin, dəyişməz olaraq iki elementə endirilərək [+adlanır] nominativ xüsusiyyətlərə malikdirlər.”

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bréal, M. Essai de sémantique/M. Bréal. – Paris : Hachette, – 1897 [1924]. -350 p.
2. Hilgert, E. Seuils internes du nom propre : un point de vue sémantique // Université de Reims Champagne – Ardenne & Centre Interdisciplinaire de Recherches sur les Langues Et la Pensée, – 2016. – p.79-92. , [249] <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Pierre-de-La-Robertie-2073452593>.
3. Kleiber, G. Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres / G. Kleiber. – Paris : Klincksieck, – 1981. – 538 p.
4. Kleiber, G. Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres, Chapter X, Centre d'analyse syntaxique de l'Université de Metz / G. Kleiber. – Paris : Klincksieck [distributeur], [Metz], – 1976. – p. 297-307.
5. Rey, A. Théories du signe et du sens, Initiation à la linguistique / A. Rey. – Paris: Klincksieck, – 1973 /1976, – 2 vol., – 298 p./ – 408 p.
6. <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Pierre-de-La-Robertie-2073452593>.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.10.2024

Rəyçi: professor Çəməli Babaxanova
67 **tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**